

Tüskés Anna

Bernáth Aurél Illyés Gyula *Puszták népe* című művéhez készített borítója*

Illyés Gyula számos művéhez készültek képzőművészeti és fénykép-illusztrációk. A grafikák és a fotók gyakran jelentős szerepet játszanak a művek értelmezésében és a szerző képző- és fotóművészekhez fűződő viszonyának feltárásában. Az illusztráció sokszor egyfajta értelmezés képi kifejezése, lenyomatát adja az adott kor képzőművészeti törekvéseinek, stílusáramlatainak, s jelzi az egyéni és kiadói mecenatúrát. A művek irodalomtörténeti feldolgozása és értékelése csak akkor lehet teljes, ha támaszkodhat a képi ábrázolásokra is.

A művészi rajzok és sokszorosított grafikák elemzése a művészettörténet egyik fő vonulatát és módszerét alkotja, s az illusztrációk kutatása hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt jelentős eredményeket hozott az elmúlt évtizedekben. Az illusztrációk vizsgálata megfelelő eszköz arra, hogy tényekre alapozott, áttekinthető képet adjon egy-egy jelentős író és a korabeli képzőművészek viszonyáról. Fontos lehetőség arra is, hogy adatokhoz jussunk irodalom és képzőművészet kapcsolatáról egy adott időszakban.

Illyés egész életében fontos szerepet töltöttek be a társművészetek, ahogy ez kitűnik például a középkori és kortárs művek ihlette versekből (pl. *Egy Giotto-kép előtt*, Borsos Miklós: *Sz. L. szobra, Bernáth Aurél egy képe alá*) és *Naplójegyzeteiből*: „Milyen élvezet volt ifjúkorunk illusztrált könyveiben a magyarázó – a bevezető és összefoglaló – rajz!”¹ Műveihez az 1930-as évektől kezdve folyamatosan készültek illusztrációk. A magán- és közgyűjteményekben őrzött képzőművészeti ábrázolások összegyűjtése és értelmezése nélkülözhetetlen a költő életének és műveinek vizsgálatához, továbbá ahhoz, hogy jobban megismerjük személyes kapcsolatát a kortárs képzőművészekhez. Műveihez közel ötven művész készített illusztrációkat: festők, grafikusok, fotóművészek, magyarok és külföldiek egyaránt, Borsos Miklóstól Gy. Szabó Bélán át Kass Jánosig (1-5. kép).²

* Köszönöm szépen Bernáth Mária, Illyés Mária és Stauder Mária támogatását és segítségét a kutatásban. A tanulmány előadás formájában elhangzott az „Olvasható kép, látható szöveg” c. konferencián (Debrecen, Déri Múzeum, 2012. szeptember 7-8.).

¹ ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1973-1974*, szerk. Illyés Gyuláné és Illyés Mária, Budapest, Szépirodalmi, 1990, 248.

² Abodi Nagy Béla, Ács Irén, Balla Demeter, Bara István, Bernáth Aurél, Pavol Blažo, Borsos Miklós, Bozóky Mária, Breznay Livia, Csernus Tibor, Csohány Kálmán, Deák Ferenc, Oswald Ebert, Fáy Dezső, Ferenczy Béni, Gaál Attila, Gehl Zoltán, Viera Gergelová, Gy. Szabó Béla, Gyökér László, Györffy

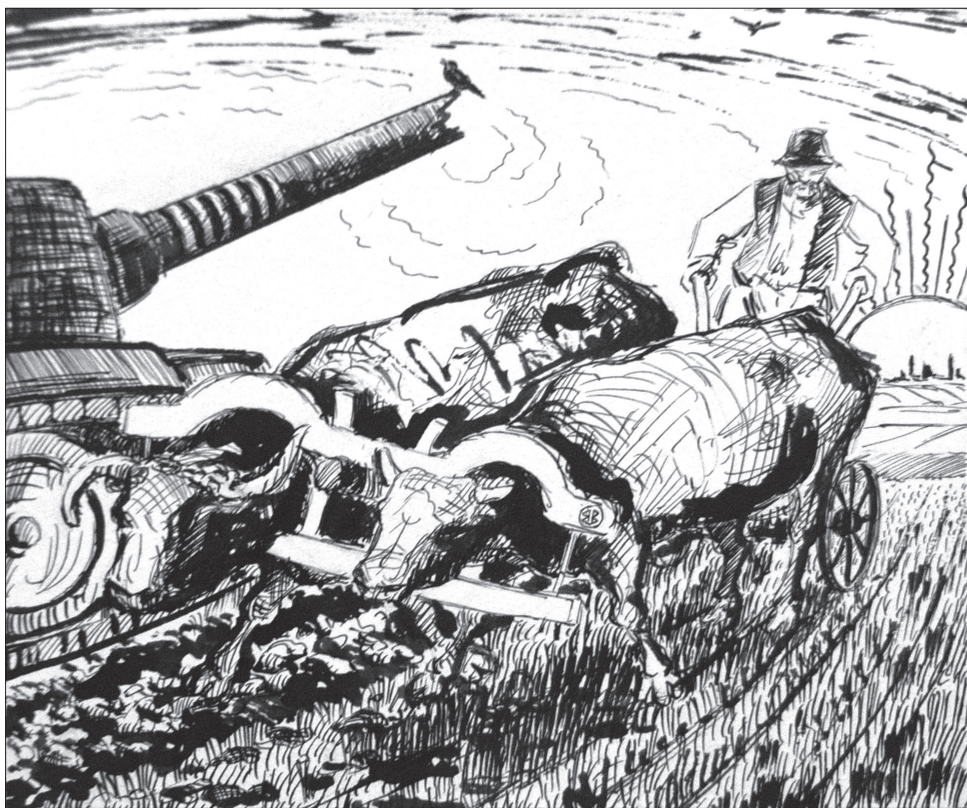

1. Bozóky Mária: Illusztráció Illyés *Vadludak* című verséhez. Magántulajdon

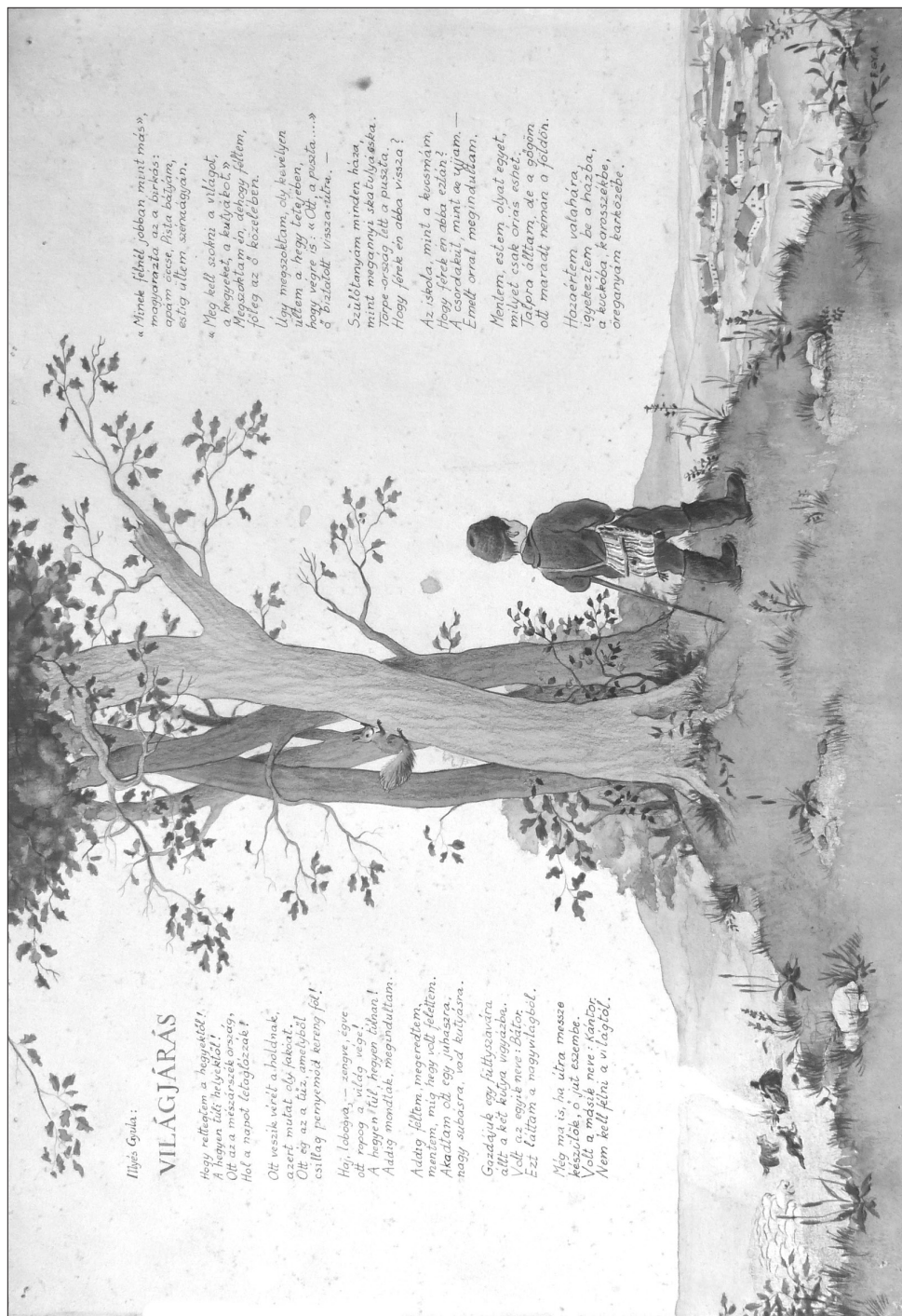
Anna, Gyulai Líviusz, Daniela Hahnová, Hajnal Gabriella, Heidrun Hegewald, Heinzelmann Emma, Jaschik/Jassik Álmosné, Kálmán Klára, Kass János, Keleti Éva, André Kertész, Kocsis Lajos, Kondor Lajos, Lacza Márta, Wiesław Majchrzak, Dan Mihai, Moldován Domokos, Molnár Edit, Muhoray Mihály, Elżbieta Murawska, Plugor Sándor, Redner/Rédner Márta, Reich Károly, Reismann János, Helena Ryšavá, Szalay Lajos, Szántó Piroska, Szőnyi István, Tai Nuh, Weöres Sándor, Würtz Ádám.

2. Csohány Kálmán: Illusztrációk Illyés Gyula *Az éden elvesztése* című művéhez (részben megjelent: Déry Tibor: *Szembenézni – Illyés Gyula: Az éden elvesztése*, Budapest, Magvető, 1968). Tus. Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti gyűjtemény, ltsz. 98.50.1-4.

4. Muhoray Mihály: Illusztráció Illyés *Megy az eke* című verséhez. Tus, 129 x 150 mm. Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti gyűjtemény, ltsz. 74.98.1.

Illyés Gyula:

VILÁGJÁRÁS

Hogy rekedtem a hegyeknél!
A hegyn túl helyeknél!
Ott az a messzeség ország,
Hol a napot fénylőzések!

Ott veszik véré a holdonak,
azert mutat oly fakad!
Ott eg az a áz, amelyből
csillag pernyémek kering fel!

Haj, lebegés, — szereg, égve
ad, hogy üdög ves!
A hegyen, fél, hegyen, fűben!
Aldig mondok, megindultam.

Aldig álltam megredtem,
munkám, míg hegy volt felettem.
Aztartam od egy juhászra
nagy, szabásra, vod kutyására.

Gazdájuk egy fültyésavára
ült a két kúgra vigasztala.
Vált az egyik neve: bátor
Ezt laltam a magyulágból.

Meg ma is, ha útra messze
készfölök, o jut esembe.
Vált a másik neve: kántor
Nem kell félre a világtól.

«Ninek félre, jobban, mint más»,
magyarazta az a orvós:
«Mese, fűsz, szék, szék,
estig ültem, székben».

«Még kell sokra a világot,
a hegyek a kutyákot!»
Macsoktam én, felső, féltem,
félig az ő kőszékben.

Liga megcsoktam, oly kutyán,
útham a hegy tetejében,
hogy vesre is: «Ott a pusztán...»
ő bizalokt vissza-útra, —

Szólótanum minden háza,
mint megannyi skatulyákba.
Terpe ország itt a pusztán,
Hogy félre én abba vissza?

Az iskola, mint a kúsmám,
Hogy félre én abba ezlén?
A csordákat, mint az újram, —
Emelt orral megindultam.

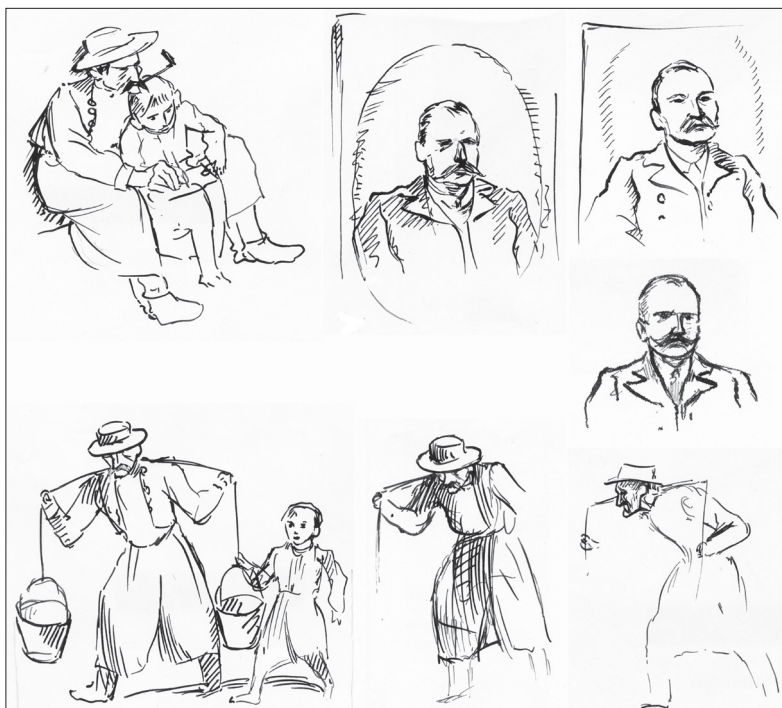
Mentem, eszem olyat egyet,
milyet csak orias eshet.
Talpra álltam, de a göpöm
ott maradt, nemar a földön.

Hozzerétem valahára,
lyegyeztem be a házba,
a kúchoba, korosszekbe,
oreganyam karközebe.

3. Györffy Anna: Illusztráció Illyés Világjárás című verséhez. Magántulajdon

5. Würtz Ádám: Illusztráció Illyés Gyula *Havas emlék* című verséhez, 1954. Rézkarc és aquatinta, 294 x 394 mm. Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai Osztály, ltsz. 1955-4351

6. Fáy Dezső: Rajzok Illyés *Három öreg* című elbeszélő költeményéhez, 1931. Magántulajdon

Az első illusztrációk Illyés műveihez az 1930-as években készültek: a *Három öreg* című elbeszélő költeményhez Fáy Dezső készített rajzokat 1931-ben (6. kép), az *Ifjúság* című költeményéhez Szőnyi István négy metszetet készített 1933-ban, a *Puszták népe* című szociográfiához Bernáth Aurél rajzolt borítéklapot 1936-ban.³

A *Puszták népe* borítójának három előkészítő rajza készült (7-9. kép).⁴ Az elsőn egy gyermekét írni tanító apa jelenik meg tussal, az apa mögött egy álló alak és egy nagy, repülő madár alakja körvonalazódik fekete ceruzával. A másodikon a földéken gyalogló család látszik téli tájban, a távolban két ház, fejük fölött fekete madarak szállnak. A harmadik rajz az első kettő néhány elemét ötvözi: téli táj fölött repülő nagy, fekete madár dominálja a borító közepét. Az első két rajz alján megjelenik a „Puszták” cím, a harmadikon a szerző, a műcím és a kiadó neve (Illyés Gyula, *Puszták népe*, Nyugat) olvasható.

A nagy, fekete repülő madár visszatérő motívum Bernáth 1930 körüli művészetében, lehangsúlyosabban a *Tél* című 1929-es pasztelljén jelenik meg.⁵ A pasztellképen két repülő varjú látható a hóval borított táj felett;⁶ feltehetően idősebb Pieter Bruegel téli témájú képeinek hatását is tükrözi a mű.⁷ A fekete madár megjelenik még Bernáth 1932-es *Tél varjakkal* című vízfestményén⁸ és 1967-es *Csendélet* című képének háttérében is.⁹ Találkozunk a nagy fekete repülő madárral Bernáth 1932. február 4-én Fruchter Lajosnak írt levelében is a tél megjelenítéseként: „Rettenetes milyen tél van itt. Kedélyállapotom is a lehető legtéllebb.”¹⁰

7. Bernáth Aurél: Terv a *Puszták népe* borítójához. 200 x 130 mm. Akvarell, rajz. Magántulajdon

³ ILLYÉS Gyula: *Puszták népe*, Budapest, Nyugat, 1936, 287.

⁴ Magántulajdonban.

⁵ Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.

⁶ GENTHON István: *Bernáth Aurél*, Budapest, 1932, II; PATAKI Dénes: *Bernáth Aurél*, Budapest, 1972, 10; VÉGVÁRI Lajos: *Szőnyi István, Bernáth Aurél*, Miskolc, 2003, 109–110.

⁷ Vadászok hóban, 1565, Bécs, Kunsthistorisches Museum; Téli táj madárcsapdával, 1565, Brüsszel, Musée d'Art Ancien.

⁸ Magyar Nemzeti Galéria, Budapest. Közölve: GENTHON István: *Bernáth Aurél*, Budapest, 1964, 12.

⁹ Közölve: PATAKI, 1972, 24. kép.

¹⁰ MTAKK Ms 2153/407. Közölve: 98–99.

A borító és a mű lazán kapcsolódik egymáshoz. Illyés többször ír a pusztai téli életéről, ha nem is önálló fejezetben, de elszórtan. A *Puszták népéhez* később más borítók és két illusztrációsorozat készült: Szántó Piroska az 1950-es kilencedik kiadáshoz rajzolt borítót,¹¹ Ferenczy Béni 1952-ben készített sorozatot (10-11. kép),¹² Szőnyi István pedig az 1956-os kiadás borítóját és illusztrációit készítette.¹³ Ezek a rajzok szorosabban kötődnek a regényhez, mint Bernáth borítója.

Illyés jól ismerte Bernáth művészetét, munkásságát. Könyvtárában egy Bernáth által illusztrált könyv és két, neki dedikált Bernáth-memoár található.¹⁴ Kölcsönösen ismerték, követték egymás munkásságát. Illyés több kötetéből ajándékozott a festőnek, például az 1940-ben megjelent *Ősszegyűjtött versekből*, amint ez kiderül Bernáth június 21-én kelt leveléből. (Lásd a *Függelék* 1. számú dokumentumát.) Ugyanennek a levélnek az utolsó mondatából megtudjuk, hogy felmerült egy portré ötlete, de a festő 1941. június 28-án kelt leveléből arra következtethetünk, hogy a modellülés elmaradt: „Végtelen sajnálom, hogy modellülésre nem jelentkezettél. Ezt úgy magyaráztam, hogy elvesztetted a kedvedet hozzá.” (A levél teljes szövegét lásd a *Függelék* 2. számú dokumentumában.) A második világháború utáni időszakban mindketten tagjai voltak annak a művészársaságnak, amely „a művészet szabadságáról” és „egy új fajta szellemiség kialakításáról” gondolkodott.¹⁵ A társaság tagjai voltak többek között Kodály Zoltán, Pátzay Pál, Veres Sándor, Berény Róbert és Ferenczy Béni. Évtizedeken át tartó barátságukat számos dokumentum őrzi. Bernáth még egyszer rajzolt borítót Illyés-műhöz, az 1961-ben megjelent *Új versek* című kötetéhez.¹⁶ Bernáth Illyést 60. születésnapján *Vidáman és komolyan Illyés Gyuláról* című írásával köszöntötte,¹⁷ melyből kiderül többek között, hogy nyaranta meglátogatták egymást a Balaton mellett: Illyésék Tihanyban, Bernáthék Badacsonyörön és Ábrahámhegyen nyaraltak és alkottak,¹⁸ gyakran közös vendégük volt Szabó Lőrinc.¹⁹ Budapesten is gyakran találkozott a két család, látogatták egymást: erről

¹¹ ILLYÉS Gyula: *Puszták népe*, Budapest, Révai, 1950⁹.

¹² ILLYÉS Gyula: *Puszták népe*, Budapest, Szépirodalmi, 1953¹¹; ILLYÉS Gyula: *Puszták népe*, utószó Czine Mihály, Budapest, Szépirodalmi, 1964.

¹³ ILLYÉS Gyula: *Puszták népe*, utószó Szücs Éva, Szépirodalmi, Budapest, 1956.

¹⁴ BABITS Mihály: *A második ének (Mesedráma)*, bev.: Török Sophie, címlap: Bernáth Aurél, [Budapest,] Nyugat, 1942; BERNÁTH Aurél: *Egy festő feljegyzései (Napló)*, Budapest, Szépirodalmi, 1978; BERNÁTH Aurél: *Kiseb világok (Napló)*, a reprodukciókat Horvai József készítette, Budapest, Szépirodalmi, 1974.

¹⁵ ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*, s.a.r. Illyés Gyuláné, Budapest, 1986, 359; ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1946–1960*, s.a.r. Illyés Gyuláné, Budapest, 1987, 472, 494.

¹⁶ ILLYÉS Gyula: *Új versek*, Budapest, Szépirodalmi, 1961.

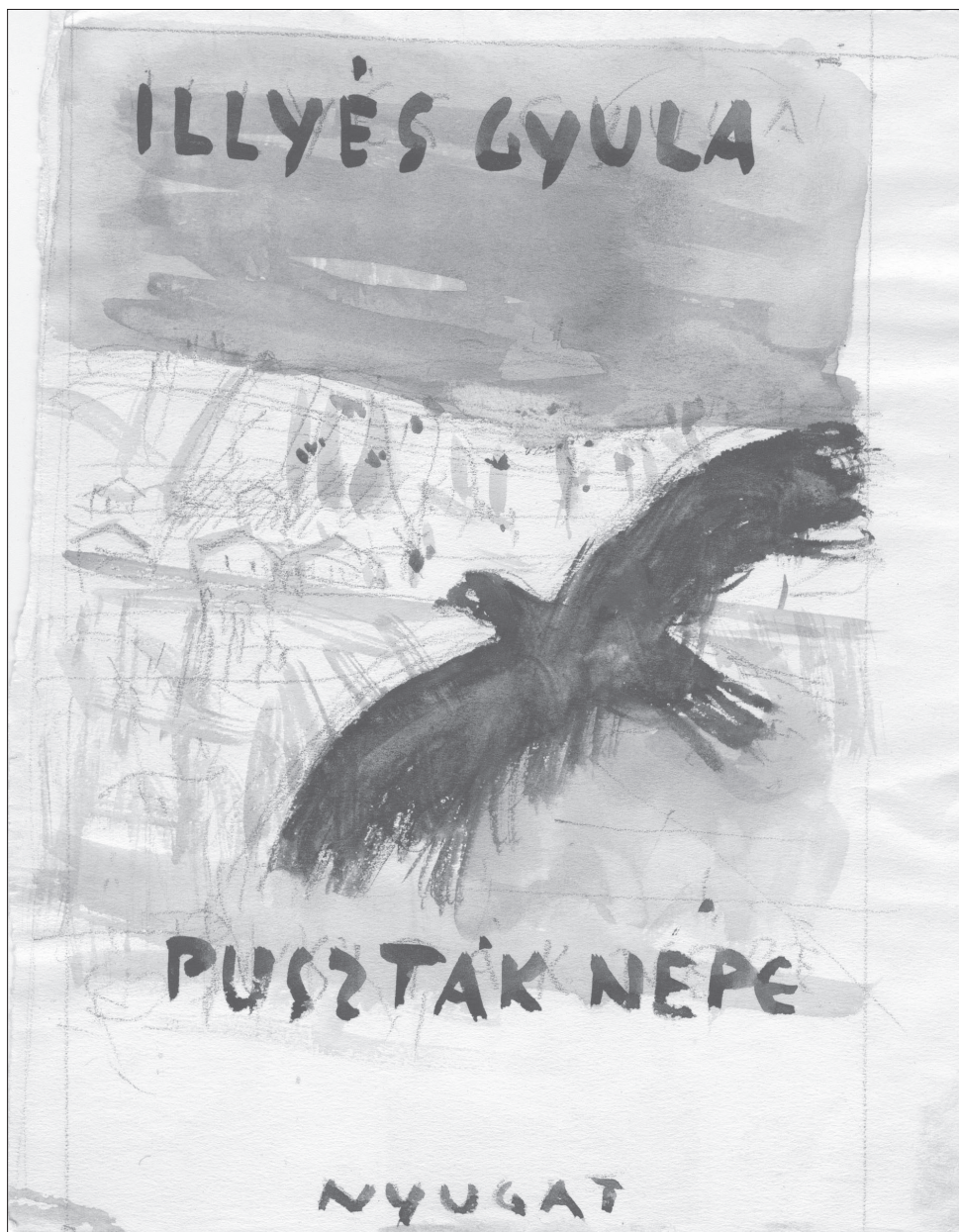
¹⁷ BERNÁTH Aurél: „Vidáman és komolyan Illyés Gyuláról”. In *Kortárs* VI, 1962, II. sz. 1690-1696; Megjelent még itt: BERNÁTH Aurél: *A múzsa vonzásában*, Budapest, 1967, 95–107.

¹⁸ [-:] „Balatonparti alkotóműhelyekben”. In *Esti Hírlap* VIII, 1963. aug. 18., 194. sz. 2.; LACZKÓ András: „Illyés Gyula négy levele Bernáth Aurélhoz”. In *Balaton, a Magyar Nemzet melléklete* I, 1983. aug. 19., 17. sz. 2.

¹⁹ „A megélt költemény” Szabó Lőrinc levelezése Bernáth Auréllal és családjával 1933–1957, s.a.r., előszó: Horányi Károly, Budapest, 2003.

8. Bernáth Aurél: Terv a *Puszták népe* borítójához. 200 x 130 mm. Akvarell, rajz. Magántulajdon

9. Bernáth Aurél: Terv a *Puszták népe* borítójához. 205 x 162 mm. Akvarell, rajz. Magántulajdon

10. Ferenczy Béni: Illusztráció a *Puszták népe*hez, 1952. Magántulajdon

11. Ferenczy Béni: Illusztráció a *Puszták népe*hez, 1952. Magántulajdon

12. Illyéséknél a termő citromfa körül. Tompa Kálmán, Szabó Lőrincné, Szabó Kis Klára, Urbach Lászlóné, Bernáth Aurélné, Illyés Gyuláné, Tompa Kálmánné, Illyés Gyula, Bernáth Aurél. Budapest, 1959. február. Fénykép. Magántulajdon. Közölve: Illyés Gyula élete képekben. Bp. 1982, p. 69.

tanúskodnak többek között Bernáth Mária visszaemlékezései és egy 1959 februárjában készült fénykép, amelyen a két házaspár és barátaik Illyésék termő citromfája körül jelennek meg (12. kép).²⁰ Illyés *Bernáth Aurél egy képe alá* című verse kötetben először az 1965-ben megjelent *Dólt vitorlában* olvasható, amely nem egy bizonyos képről szól, mint ahogy például *Borsos Miklós: Sz. L. szobra*, hanem Bernáth műveiről általában.

Bernáth Aurélnak Illyés *Puszták népéhez* készített borítótérve egy hosszú barátság egyik első állomása. A két művész kölcsönösen figyelt és hatott egymásra. Gyakran együtt gondolkodtak művészetéről és életéről, műveikben néha rezonálnak egymásra a saját kifejezőeszközeikkel.

²⁰ „Személyiségét a kultúra, a kultúrpolitika, a magyarság szellemi építésének páncéljába öltöztette...” Illyés Gyuláról Bernáth Máriával Tüskés Anna beszélgetett. In *Irodalmi Magazin* I, 2013, I. sz. 114–115.

FÜGGELÉK

I. Bernáth Aurél Illyés Gyulához írt levele. Kézirat. Magántulajdon.

Bp. 1940. VI. 21.

Kedves Gyuszi,

mindig vártam a kedvezőbb légkört, hogy megköszönjem kedves figyelmedet, szép könyvedet.²¹ De hát ez a kedvezőbb ájer csak nem akar jönni, s úgy vagyok már, mintha a csatát én vesztettem volna el, s nem a franciák.

Pedig ha valamit olvasok még, az csak vers, s így a Te gyönyörű köteted is tartotta a lelket bennem ehez a dög világhoz.

Gondolom, hogy nem vársz tőlem okos megjegyzéseket, nem is tudnék ilyesmit. Bizonyára érzed, hogy igaz híved vagyok, s hogy minden munkádat a legnagyobb szeretettel várom és követem. Versköteted nagyon szép és imponáló. Örülök, hogy prózai munkáid nem zavarták meg azt a szívmeleg hangodat, melyet úgy szeretek.

Megkíméllek attól, hogy megmondjam, melyek azok a verseid, amelyeket legjobban szeretek. Tudom, hogy az ilyen osztályozás a többit teszi árnyékba. Szóval csak annyit, hogy nagyon nagyon szép a köteted, és hálásan köszönöm.

Most pedig jósolj valami jót nekem – nem bánnam, ha a marha belső részeiből is – csak valami jó legyen. A jövőt u. i. ilyennek látom ■■■²²

Portrédát az ősszel megcsinálom majd ha még élünk.

Ölel szeretettel Aurél.

2. Bernáth Aurél Illyés Gyulához írt levele. Kézirat. Magántulajdon.

1941. VI. 28.

Kedves Gyuszi

mellékelten küldöm pár írásomat.²³ A főcímet azért adtam nekik, mert gondoltam ez alá minden elfér; másrészt, mert a cím alatt folytathatnám irodalmi tevékenységemet a Nyugatnál – oly időközökben, amilyen Nektek megfelel.²⁴ Van u. i. sok ilyen apró írásom, részben a legváltozatosabb művészeti kérdésekről, melyek talán érdekelnék a Nyugat olvasóit.

²¹ ILLYÉS Gyula: *Összegyűjtött Versei*, Budapest, Nyugat, 1940.

²² Vízszintes fekete téglalap.

²³ Melléklet nincs.

²⁴ Utalás Bernáth Aurél *Arckép viharban* című írására, amely a *Nyugat* 1941/4. (áprilisi) számban jelent meg. Bernáth újabb írása a *Nyugat* 1941 szeptemberi megszűnése miatt feltehetőleg a *Magyar Csillag*-ban jelent meg: az Illyés szerkesztette folyóiratban Bernáthnak 1942–1944 között öt írása jelent meg.

Szíves véleményedet örömmel hallanám e dolgaimról, úgyszintén hálás volnék Neked, ha mondat szerkezetekben található – főleg németes – hibáimra felhívnád a figyelmemet. Ilyen természetű korrektúrádat még látatlanba is elfogadom.

Végtelen sajnálom, hogy modellülésre nem jelentkezted. Ezt úgy magyaráztam, hogy elvesztetted a kedvedet hozzá. Mégis kérni foglak majd ősszel, hogy lefotografáltathassalak. Remélem, hogy egy ilyen fotográfia segítségével is be tudom fejezni a képet.

Szíves válaszodat várva, maradtam őszinte barátsággal és szeretettel Aurél.

Címem: Kisörszöllőhegy [sic!] (Zala m.) Csendes villa.²⁵

Abstract

This article discusses Aurél Bernáth's cover designs for Gyula Illyés's People of the Puszta; the aim is to present the stages of the two artists' friendship and draw attention to the importance of these literary illustrations. The author has tried to place these drawings in the context of the artist's oeuvre and has also explored Bernáth's encounters and personal contacts with Illyés which contribute to an understanding of these works of art. Several details of these works are difficult to grasp without knowledge of the poem or the book which they illustrate.

When considering illustrations to Illyés's books, it is possible that Piroska Szántó's drawings in the Seventy-Seven Hungarian Folk Tales or some drawings from Miklós Borsos's illustration series may at first come to mind. However, several engravings, drawings, and paintings remain unknown to researchers and the general public alike. This is partly due to the fact that many such illustrations have not been published; they have certainly never been collected and processed before.

²⁵ Helyesen: Kisörs-Szöllőshegy, azaz Badacsonyörs, Badacsonytomaj településrésze.